

Antanas Kaupas: įžvalgos dėl nacionalinio identiteto ir socialinės santarvės išsaugojimo

Dr. Valdas Pruskus

Įvadas

XIX a. pabaigoje nemažai lietuvių kunigų, aktyvių tautinio atgimimo veikėjų, dėl caro valdžios persekiojimų buvo priversti palikti tėvynę. Daugelis išvyko į JAV. Stengdamiesi čia išlaikyti tautinę savimonę steigė parapines mokyklas, statė bažnyčias, rūpinosi lietuviškos spaudos leidimu. Žinoma, neliko abejingi ir naujoms socialinėms teorijoms, domėjosi Amerikos demokratija ir stengėsi supažindinti su jos principais bei tradicijomis savo tėvynainius ir taip moraliai bei idėjiškai paremti tuos, kurie ryžosi išsaugoti tautinį tapatumą, priešintis socialinio radikalizmo idėjoms, XIX-XX a. sandūroje vis labiau ėmusiems skverbtis į Lietuvą. Toks buvo ir Antanas Kaupas (1870-1913), iškilus XX a. pradžios lietuvių katalikų veikėjas, palikęs ryškų pėdsaką ne tik išeivijos visuomeniniame gyvenime, aktyviai puoselėjęs tautiškumo išsaugojimo idėjas, bet ir aktyvus spaudos darbininkas, intelektualiai oponavęs tuo metu gan populiarių socialinio radikalizmo bei socializmo idėjų propaguotojams. Ankstyva mirtis neleido iki galo atsiskleisti A. Kaupo asmenybei, tačiau jo nuveikti darbai kelia pagarbą, o palaikyti glaudūs ryšiai su garsiais Lietuvos žmonėmis (J. Basanavičiumi, A. Jakštu-Dambrausku ir kt.) žadina smalsumą.

Išlikę J. Basanavičiaus rašyti A. Kaupui laišakai rodo, kaip aukštai jis vertino šį išeivijos lietuvių veikėją, uolų tautiškumo puoselėtoją. Apie A. Kaupą spaudoje rašyta nedaug. Apie jį, minint 85-ąsias jo mirties metines, rašė A. Buškevičienė, jis minimas jau mūsų laikais, 1997 m. išleistoje knygoje „Iš Lietuvos filosofijos, sociologijos ir teisės enciklopedijos“ (3). Deja, išsamesnių studijų apie šio iškilaus katalikų veikėjo veiklą ir jo socialines pažiūras ligi šiol neturime. Turtingas A. Kaupo archyvas, išlikęs JAV ir uoliai Chicagos kazimieriečių saugomas, dar laukia tyrinėtojų.

1. A. Kaupo gyvenimo ir veiklos bruožai

Antanas Kaupas gimė 1870 m. vasario 1 d. Gudeliuose (dabar Panevėžio r.), valstiečių šeimoje. Iš mažens buvo jautrus, nuovokus, imlus. Mokydamasis

Šiaulių gimnazijos penktoje klasėje įstojo į draugiją, kurios nariai platino caro valdžios draudžiamą literatūrą. Šeštoje klasėje už lietuviškų knygų platinimą iš gimnazijos buvo pašalintas. 1888 m. įstojo į Žemaičių kunigų seminariją, kuri 1864 m. buvo perkelta iš Telšių į Kauną. Nors joje, kaip teigia J. Stakauskas, ir viešpatavo M. Valančiaus ir „Anykščių šilelio“ autoriaus dvasia, tačiau vadovybė tvirtai laikėsi prolenkiškos orientacijos, pataikavo lenkų šovinizmui ir jo kultūrinėms aspiracijoms (4). Simpatijų lietuviškajam sąjūdžiui nerodė ir tuometinis seminarijos rektorius (1888-1899) G. Cirtautas. Klierikų patriotizmą lietuvių kalbos paskaitomis stiprino kalbininkas Kazimieras Jaunius. Tautiškai nusiteikę klierikai laikėsi požiūrio, kad kunigas, norėdamas gerai atlikti pareigas, turi būti patriotas, jam turi rūpėti Lietuvos ateitis ir visuomeniniai reikalai. Tam jis turįs rengtis iš anksto, kad, pradėjęs kunigauti, galėtų rasti bendraminčių. Seminarijoje besimokančio J. Tumo-Vaižganto iniciatyva 1888 m. čia įkurama slapta organizacija, kuri po metų reorganizuojama į Šv. Kazimiero draugiją. Jos nariu tapo ir A. Kaupas. Draugijos nariai skaitė ir platino „Aušrą“, „Varpą“, „Tėvynės sargą“, „Žinyčią“, domėjosi socialinio gyvenimo klausimais, rūpinosi lietuviškos religinės spaudos reikalais. Seminarijos vadovybė nemėgo rizikuoti, buvo atsargi, todėl įdėmiai stebėjo klierikus ir už menkiausius prasikaltimus šalindavo iš seminarijos. Į nemalonę pateko ir A. Kaupas. Po dvejų metų už susirašinėjimą su seminarijos vadovybe įtartinais gimnazijos laikų draugais ir už kratos metu aptiktą draudžiamą literatūrą jis iš seminarijos buvo pašalintas. A. Kaupas išvyko į Peterburgą, aktyviai dalyvavo lietuvių studentų draugijos rengiamose diskusijose visuomeninio, kultūrinio bei dvasinio gyvenimo klausimais. Apie tą laikotarpį savo autobiografijoje A. Kaupas rašė: „Mėgom daug filosofuoti apie viską: evoliuciją, revoliuciją, socializmą (...), prisiklausiau visko. Apie visokius „izmus“ galėjau šnekėti kaip ir kiekvienas studentas, nors jų ir gerai nesupratau“ (5).

Po metų grįžęs į Kauną dirbo repetitoriumi ir savarankiškai rengėsi gimnazijos aštuntos klasės kurso egzaminams. 1892 m. vasario mėnesį bute, kuriame A. Kaupas nuomojosi kambarį, policija per kratą rado draudžiamos lietuviškos literatūros. Buto šeimininkas pateko į kalėjimą, o nuomininkui buvo patarta palikti Kauną. A. Kaupas grįžo į tėviškę. Pastebėjęs, kad yra policijos sekamas, draugų patartas ir sušelptas emigravo į JAV. 1892 m. rugpjūčio 26 d. atvyko į Čikagą, tuometinį didelį lietuvių emigrantų centrą. Kurį laiką dirbo gyvulių skerdyklose. Netrukus, gavęs vietos lietuvių paramą, sutikimą mokėti už mokslą, įstojo į lenkų kunigų seminariją Detroite. Seminarijos rektorius J. Buchačevskis įvertino jaunuolio literatūrinius sugebėjimus ir ėmėsi jį globoti. Nors

iš Žemaičių kunigų seminarijos vadovybės buvo gauti neigiami atsiliepimai, A. Kaupas 1896 m. gegužės 6 d. buvo išventintas kunigu.

Beveik metus klebonavo Wilkes Barre mieste, o 1897 m. buvo paskirtas lietuvių parapijos Scrantono mieste klebonu. 1907 m. persikėlė į Pitstoną. Įveikęs didelius finansinius sunkumus čia pastatė mūrinę bažnyčią ir įkūrė parapiinę mokyklą lietuvių vaikams. Čia ir pats dėstė tikybą, Lietuvos istoriją. 1912 m. grįžo į Chicago. Išsekintas sunkios ligos (gerklės vėžio) 1913 m. spalio 27 d. mirė.

A. Kaupas buvo vienas žymiausių to meto lietuvių veikėjų JAV. Jis gerai pažino Amerikos lietuvių gyvenimą ir visuomeninę veiklą, padėjo steigti įvairias organizacijas ir draugijas. 1899 m. kartu su kunigu A. Miluku įkūrė „Motinėlės“ draugiją, kurios tikslas – gaivinti ir išlaikyti lietuvybę Amerikoje, padėti Lietuvai išsikovoti žodžio, spaudos, tikėjimo laisvę, nepriklausomybę. Vėliau įsteigė „Katalikų tiesos draugiją“, kuri rūpinosi katalikiškos pasaulėžiūros gyvimu ir skleidimu. 1910 m. kartu su kitais organizavo Amerikos lietuvių kunigų sąjungą. Nors buvo impulsyvaus būdo, A. Kaupas turėjo autoritetą, buvo gerbiamas. J. Tumas-Vaižgantas apie jį yra taip atsiliepęs: „Grynas, plačių nuomonių liberalas, mokytas sociologas, su laisvamanybe ar bedievybe, kas tą patį reiškia, kovoja instituciją statydamas prieš instituciją, organizaciją prieš organizaciją. Asmenis gerbia, jų neužliečia, nekolioja, nežemina“ (6).

A. Kaupo nuoširdumas, geranoriškumas, pastangos suprasti kitokių pažiūrų žmones, neatstumti nuo Bažnyčios abejojančių, tas savotiškas „liberalizmas“ imponavo daugeliui, todėl nenuostabu, kad jis net du kartus buvo renkamas Lietuvių katalikų susivienijimo JAV prezidentu, įvairių draugijų valdybų nariu.

Gyvendamas JAV nesiliovė domėjęsis Lietuvos socialiniu, politiniu bei kultūriniu gyvenimu. 1909 m. tuomet dar kunigo Jurgio Matulaičio iniciatyva suorganizuotiems kunigų socialiniams kursams Kaune atsiuntė referatą „Lietuvių iševystė Amerikon“. Šis pranešimas, kaip ir kiti skaitytieji pranešimai, buvo atspausdintas „Draugijoje“ (7).

Nuo 1910 m. A. Kaupas buvo Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje narys ir aktyvus jos rėmėjas. Iš Amerikos lietuvių rinko lėšas Lietuvių mokslo ir Lietuvių dailės draugijoms (8), Kaune įsteigtam katalikų knygynui siuntė literatūrą ir periodinę spaudą.

Iš to meto JAV lietuvių A. Kaupas išsiskyrė šviesiu protu, geru išsilavinimu, apsiskaitymu, gebėjo gražiai, sklandžiai ir visiems suprantamai rašyti. Veikiai, pasak Vaižganto, „pasidarė pirmuoju tarp lygių“. Nebuvo dogmatikas. Laikėsi požiūrio, kad „ne tik Biblija, bet ir veikalai tokių proto milžinų, kaip

Aristotelis, Platonas, Dante, Cervantes, Shakespeare, Goethe ir kiti klasikai, privalo būti žinomi kiekvienam apsišvietusiam inteligentui (9). Taip pat ir kunigui. Verta dėmesio gali būti ir kitokia nuomonė. Todėl laiške, rašytame „Draugijos“ redaktoriui A. Jakštui, jis siūlo spausdinti ne tik katalikiškų, bet ir kitokias nuomones reiškiančių svarbiausių laikraščių turinius (10). A. Jakštui sutikus „Draugijoje“ imta skelbti „Lietuvos ūkininko“ ir „Vilties“ apžvalgas. Savo ruožtu ir pats A. Kaupas siuntinėjo „Draugijai“ žymiausių JAV laikraščių „The Arena“, „The Independent“, „The literary digest“ apžvalgas, recenzavo garsių to meto sociologų ir ekonomistų (J. Mackay, J. A. Dewe, W. Graham, J. Husslein) veikalus, rašė „Laiškus iš Amerikos“. Čia jis supažindino Lietuvos visuomenę su JAV socialiniu ir politiniu gyvenimu, aiškino demokratijos teigiamybes. Apie Amerikos lietuvių gyvenimą jis rašė ir „Vilniaus žiniose“, „Viltyje“, bendradarbiavo „Vienybėje lietuvininkų“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“, „Tėvynės sarge“, „Ryte“, „Tėvynėje“, „Dirvoje“, „Garse“, „Žvaigždėje“. Dažniausiai pasirašinėdavo slapyvardžiais: „A-as“, „A. K.“, „A. A. K.“, „An-Ka“, „A. K-as“, „Selimas“, „Karvojus“, „Patrimpas“, „Amerikos kunigas“.

Antra vertus, su Lietuvos reikalais stengėsi supažindinti ir amerikiečius. Rašė straipsnius apie „tautos vargus po rusų valdžia“ į įtakingus leidinius „The North American Review“ ir „The Independent“.

Be to, straipsnius apie Lietuvą ir Amerikos lietuvius A. Kaupas rašė ir anglų kalba leidžiamai „Katalikų enciklopedijai“. Taip daryti ragino ir savo tėvynainius Lietuvoje (11). Išleido dvi publicistinių straipsnių knygas: „Pergyventos valandos. Karvojaus laišakai“ (1906) ir „Patrimpo laišakai“ (1907). Išvertė grožinės literatūros veikalų (H. Sienkiewicz „Tvanas“, t. I-II, D. Defo „Robinzonas Krusius, arba pasekmės nepaklusnumo“, R. Stevenson „Iždų sala“, parašė originalių kūrinių. Žinoma jo apysaka „Ieškok aukso širdyje“, paskelbta „Tėvynės sarge“ (1901). 1907 m. redagavo „Katalikų draugą“, 1909-1913 m. – „Draugą“. Neliko jis abejingas ir socialiniams klausimams, kurie tuo metu buvo plačiai diskutuojami visuomenėje.

2. Socialinės nuostatos ir įžvalgos

A. Kaupą labiausiai domino dvi problemos: kaip pasiekti socialinę santarvę ir kaip išsaugoti tautinį tapatumą. Joms ir skyrė daugiausia dėmesio, pateikdamas savitas įžvalgas.

Apie A. Kaupo socialines įžvalgas bei nuostatas galima spręsti iš veikalų „Socializmo silpnos pusės“ (1903), „Evoliucija, ne revoliucija“ (1907), „Patrim-

po laiška“, taip pat iš straipsnių spaudoje. Pats A. Kaupas, domėjimėsis socialine problematika, aiškina taip: „Pažinau gyvenimą tokį, koks jis yra, o ne tokį, koks turėtų būti. Buvau arti susitikęs su studentais, bedieviais, socialistais, anarchistais, teroristais, darbininkais, kapitalistais, inteligentais, tamsuoliais. Pats dirbau pjovyklose, mačiau, kaip kiti dirba dirbtuvėse ir kasyklose. Du kartus buvau seminarijoje, kurioje susipažinau su Katalikų Bažnyčios mokslu, gyvenau tarp darbininkų, o dabar gyvenu iš darbininkų. Taigi tokios klasės pastangos pagerinti savo būvį man ypatingai rūpi“ (12).

Stengdamasis suprasti, kokiais būdais žmogus, pelnantis duoną savo rankų darbu, galėtų pasiekti socialiai saugesnį ir geresnį, žmogaus vertą gyvenimą, A. Kaupas studijuoja ne tik tradicinės Katalikų Bažnyčios socialinį mokslą, bet ir tuo metu populiarias JAV socialines bei ekonomines koncepcijas. Autobiografijoje jis rašė: „Pradėjau skaityti Bonar, Gide, Seligman ir kitų ekonomistų veikalus. Pas Gide radau paminėtą socializmo doktriną, kuri man patiko. Tačiau susipažinęs arčiau pamačiau, kad be sociologijos pažinimo nieko nepadarysi. Tad griebiausi už Ward, Ross, Blackmar, Gidings ir kitų sociologų raštų“ (13).

Didžiausios įtakos A. Kaupo socialinėms nuostatomis padarė solidarizmo koncepcija, kurią tuo metu JAV propagavo psichologinės pakraipos sociologai A. Ross ir F. Gidings, leidę Chicagoje sociologijos darbų žurnalą „American Journal of Sociology“. 1895 m. pasirodė garsusis F. Gidings veikalas „Sociologijos pagrindai“, o po metų – S. Paten knyga „Socialinių jėgų teorija“. Šie sociologai savo darbuose rėmėsi organinės mokyklos atstovo pozityvisto H. Spenser idėjomis. Jo veikalas „Sociologijos pagrindai“ (1876) buvo uoliai studijuojamas Vakarų Europos šalių universitetuose (ypač Vokietijoje), taip pat JAV. Kuo sociologus traukė H. Spenser?

Pirmiausia jis teigė, kad visuomenė panaši į biologinį organizmą. Visuomenės raidos dėsniai neva tokie pat, kaip gyvo organizmo. Kaip biologinio organizmo įvairūs organai, darniai veikdami, atlieka būtinas organizmo raidos funkcijas, taip ir socialinio kūno, t.y. visuomenės, įvairios žmonių grupės atlieka skirtingas socialines funkcijas ir, harmoningai tarpusavyje bendradarbiaudamos, lemia normalią visuomenės raidą. Ši H. Spenser propaguojama socialinio solidarizmo idėja rado ypač palankią dirvą JAV.

XIX-XX a. sandūroje JAV išgyveno pereinamąjį laikotarpį iš agrarinės visuomenės į industrinę. Individualus fermeris virto miestiečiu. Mokslo ir technikos laimėjimai ir jų praktinis diegimas kėlė optimizmą – visuotinės gerovės visuomenė pamažu darėsi realybe. Atrodė, kad Jungtinėse Valstijose įgyvendinama tai, ką skelbė socialistai. Tai patvirtino mintį, jog visuotinę gerovę galima

pasiiekti tik sutartinai dirbant, o ne kovojant. Gerovės garantas – vidutinis pilietis, o ne viena kuri iš dviejų priešiškių klasių. Kuo daugiau bus vidutinių piliečių, tuo greičiau bus realizuotas socialinis idealas.

Siekti gerovės nėra paprasta. Reikia pasiaukojamai dirbti ir gebėti rasti kompromisą. Taigi, ne tarpusavio kova, o ieškant kompromisų galima eiti socialinės pažangos keliu. Gerai susipažinus su įvairiomis socialinėmis grupėmis, jų poreikiais, galima valdyti ir visuomenėje vykstančius procesus, o svarbiausia – išvengti didelių socialinių sukrėtimų, revoliucijos, kurią, kaip neišvengiamą klasių kovos išdavą, pranašavo socialistai. Todėl amerikiečių sociologai (ypač F. Gidings) daugiausia studijavo įvairių socialinių grupių gyvenimo būdo ypatumus, kurie gali būti prieštaravimų tarp jų priežastis.

A. Kaupui patiko JAV sociologų pastangos geriau pažinti įvairių socialinių grupių nuotaikas, visuomenėje vykstančius procesus, kad būtų galima išvengti prieštaravimų, sukeliančių socialinius konfliktus. „Tik pripažįstant solidariškumą visų draugijos sluoksnių, atsiras pasaulyje lygsvara, o drauge ir ramybė“, – teigė A. Kaupas (14). Jis tapo karštu solidarizmo idėjų propaguotoju ir gynėju. Juolab, kad šios idėjos buvo artimos ir popiežiaus Leono XIII enciklikos „Rerum novarum“ (1891) dvasiai.

Remdamasis amerikiečių sociologų J. Dilly ir L. Ward knygoje „A test book of Sociology“ išdėstytais teiginiais A. Kaupas toliau klausia: „Argi nėra panašumo tarp žmogaus kūno ir gerai organizuotos draugijos? Galva, akys, burna, rankos, pilvas, kojos ir t.t., juk turi analogijas draugijoje! Kaip kūno sąnariai priklauso vienas nuo kito ir viens be kito apsieiti negali, taip ir atskiri žmonės, sudarantys draugiją, nepaisant to, ar kurie mąsto, ar kurie valdo, ar kurie dirba ir maitina visus kitus, – visi jie viens be kito apsieiti negali, visi priklauso vienas nuo kito (15). Nors atskiros grupės visuomenėje atlieka skirtingas funkcijas, bet jos narius veikia tos pačios dvejopos jėgos – fizinės ir dvasinės. Fizinės jėgas A. Kaupas skirsto į ontogenetines ir filogenetines. Ontogenetinės neleidžia žmogui numirti badu, nes reikalauja, kad jis dirbtų ir pelnytų sau duoną. Filogenetinės jėgos, pasak A. Kaupo, reikalauja, kad žmonės mylėtų vienas kitą ir pratęstų rasės ir tautos gyvybę. Prie dvasinių jėgų jis priskiria sociogenetines. Svarbiausi požymiai – meilė, altruizmas ir užuojauta, „šie jausmai riša žmones krūvon“ (16), verčia siekti doros, gėrio ir tiesos. Ypač svarbi meilė, galinti keisti žmogų, jo orientacijas ir veiksmus.

Fizinių ir dvasinių jėgų realizavimosi sąlyga – darbas ir nuosavybė. Abi šios jėgos, veikdamos viena kitą žmoguje, kartu ir visuomenėje, sukuria tam tikrą pusiausvyrą ir tvarką. Bet ši tvarka nėra amžina, nes visuomenei, kaip ir kiek-

vienam gyvam organizmui, būdinga dinamika, kitimas, tobulėjimas. Visuomenė, būdama socialinis organizmas, prisitaikydama prie naujų aplinkybių, pamažu keičia savo formą, bet ne pačią struktūrą, kurią lemia amžinos ir pastovios ontogenetinės, filogenetinės ir sociogenetinės jėgos. Vadinasi, visuomenė kisdama neturi griauti struktūrų, joje atsirandančios naujovės turi „ne griauti vietinius atsiekimus, bet juos tobulinti“ (17). Taigi kiekvienoje visuomenėje slypi potencialinės galimybės tobulėti, nes čia „viešpatauja amžina kova tarp įvairių spėkų“, „kiekviena galybė susiduria su pasipriešinimu“ ir, jį įveikdama, juda į priekį. Tai procesas, kuris keičia visuomenės gyvenimo formas.

Logiškai kyla klausimas: nuo ko priklauso visuomenės evoliucijos procesas? Pasak A. Kaupo, socialinės struktūros „gerumas ir tobulybė priklauso nuo draugijos spėkų išsilavinimo (18). Kitaip tariant, nuo žmonių sąmonės tobulumo, kurį rodo tai, kaip suvokiami ir vykdomi Dievo įsakymai. Tobula žmonių sąmonė skatins tobulinti visuomenės struktūrą priimant teisingus įstatymus, o jie maksimaliai sumažins įvairių socialinių sluoksnių prieštaravimus ir įgyvendins aukščiausią socialinės darnos principą – sinergiją, t.y. visišką priešingų socialinių grupių tarpusavio supratimą, jų harmoniją.

Taigi geresnio gyvenimo formos yra pasiekiamos ne akla kova vienu su kitais, bet bendru darbu, atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus. Prieštaravimai (konkurencija) tarp socialinių grupių yra natūralus dalykas. Ir netgi pageidautinas – jie skatina visuomenę žengti į priekį pažangos link. Tačiau šie prieštaravimai neturėtų būti pernelyg dideli. Todėl būtina ieškoti prado, kuris žmones jungtų, o ne skirtų. Tokiu pradu A. Kaupas laikė norą turėti nuosavybės. Tai esanti prigimtinė žmogaus teisė. Todėl nuosavybės siekimą reikia gerbti.

Remdamasis popiežiaus Leono XIII enciklika „Rerum novarum“ A. Kaupas teigia, jog nuosavybė žmogui pirmiausia reikalinga tam, kad jis galėtų aprūpinti šeimą ir garantuoti sau ir savo vaikams socialinį saugumą. Be to, nuosavybė žmogui svarbi ir psichologiniu požiūriu. Ji reikšmingas veiksnys, lavinantis ir individualizuojantis žmogaus charakterį, padedantis išsiugdyti tokias savybes kaip pastovumas, išmanymas, atsargumas, „kadangi nuosavybę reikia saugoti ir rūpintis ją“ (19). Taigi nuosavybę, kaip ir gyvybę, laikydamas prigimtine žmogaus teise, A. Kaupas teigė, kad valstybės pareiga yra ją visokeriopai ginti ir saugoti. Kartu pabrėžė, kad nuosavybė savininkui užkrauna ir tam tikras pareigas visuomenės atžvilgiu. Bėda, kad ne visi jas dorai atlieka. A. Kaupas griežtai skyrė smulkųjį verslininką (kapitalistą savininką) nuo stambaus monopolisto. Smulkusis verslininkas pats samdo darbininkus, organizuoja gamybą, rūpinasi produkcijos realizavimu. Kaip tik tai ir suteikia jam teisę gauti pelno

dalį. Ši dalis esanti teisėta, nes tai iš esmės yra mokestis už gamybos priemonių amortizavimą, taip pat už gamybos organizavimą bei riziką konkurencijos sąlygomis. Atvirksčiai, pelno, kurį gauna monopolistas, pasak A. Kaupo, pateisinti negalima. Jo nuomone, monopolistas gauna pelną neteisėtai, nes pats gamybos neorganizuoja (tai atlieka samdomi valdytojai). Svarbiausia, kad, turėdamas tam tikrų prekių gamybos monopolį, visuomenei ne tarnauja, o diktuoja savo sąlygas: verčia gaminius pirkti didelėmis kainomis.

JAV ekonominiame gyvenime vis labiau įsigalint monopolijoms A. Kaupas nurodė to proceso dvejopus padarinius visuomenei: viena vertus, jos leidžia „palengvinti ir padauginti produkciją naudingų daiktų ir per tai sumažinti jų vertę“ (20), kita vertus, stiprina konkurenciją ir didina bedarbių gretas. Tačiau šiuos prieštaravimus, pasak A. Kaupo, galima įveikti taikiu būdu: valstybė įstatymais turi labiau kontroliuoti monopolijų veiklą, ypač susijusią su darbininkų užimtumu. Toliau jis priduria, kad JAV taip ir daroma: nesilaikantys įstatymų „tres-tai persekiojami, geležinkelio kompanijos baudžiamos, korporacijos varžomos“ (21). Valstybės priemonės, kuriomis siekiama užtikrinti efektyvesnę darbininkų ekonominę bei socialinę saugą, mažinti socialinius prieštaravimus didinant profesinių sąjungų galią ir teises, rodančios, kad prasidėjo taikus visuotinės gerovės visuomenėje kūrimasis. Jis vylėsi, kad ir Lietuva galėsianti pasiekti gerovę vien evoliucijos, o ne revoliucijos būdu. 1905-1907 m. revoliucija Lietuvoje A. Kaupui atrodė netinkama priemonė gyvenimui pagerinti. Socialistų revoliucinis optimizmas ir jų skelbtoji griaunamoji revoliucijos nuostata jam buvo nepriimtina. Joje jis nematė konstruktyvaus kuriamojo prado, o „su griaunančiais veiksniais sutarties negali būti“.

Itin didelį nerimą A. Kaupui kėlė tai, kad socialistai norį sugriauti „ypatingas gyvenimo formas, susiklosčiusias ne šimtmečiais, o tūkstantmečiais“ (22), t.y. pirmiausia panaikinti privatinę nuosavybę. Gamybos priemonių suvisuomeninimas (pagrindinis socialistų reikalavimas) socialiniam teisingumui įgyvendinti yra tik socialinis politinis aktas. Ir šis aktas pats savaime nieko negali gaminti. Gali gaminti tik suinteresuotas laisvas žmogus. O socializmas nepripažįsta žmogui jokių prigimtinių teisių, „visos teisės, kokias žmogus gali turėti, pareina nuo valstybės“ (23). Ji kiekvienam žmogui skirianti tam tikrą vaidmenį ir vietą. Taigi žmogus yra visiškai pavaldus valstybei. Esant tokiai situacijai valstybė, aišku, gali pristatyti darbininką „prie tokio darbo, kokio jai reikės“ (24), bet ji negalės priversti žmogaus našiai dirbti.

Rodyti iniciatyvą neskatins ir socialistų skelbiamas darbo užmokesčio lygiavos principas, nes žmogus nenorės „išradinėti mašinų“, kai „iš savo išradimo

neturės jokio pelno“ (25). Taigi socializmas, A. Kaupo nuomone, nors ir geba valdyti žmogų, tačiau bejėgis sužadinti jo kūrybines galias, asmeninę iniciatyvą. O kai jos nėra, randasi monotonija ir stagnacija.

Antra vertus, visuomenės gyvenimui reglamentuoti ir kontroliuoti reikės išorinės prievartos – didelio biurokratinio aparato. Prižiūrėdamas, kaip visuomenės nariai atlieka jiems pavestas pareigas, ir skirdamas atlyginimą už atliktą darbą šis biurokratinis aparatas valstybėje įgis vis didesnę galią ir valdžią. Taip pamažu ir visa valstybė, pasak A. Kaupo, taps „valdoma biurokratų kastos“ (26).

Toks visuomenės sutvarkymo modelis, kai valstybės mašina mechaniškai reguliuoja ne tik gamybą, bet ir žmonių reikalus, nepaisydama jų norų, demokratijos principus propagavusiam A. Kaupui, aišku, buvo nepriimtinas. Tačiau kartu jis gerai suprato, kad socializmas, jo skelbėjų lūpomis žadantis greitą „rojų žemėje“, randa ir savų šalininkų. Tai parodė ir 1905-1907 m. revoliucijos įvykiai Lietuvoje. Todėl jam rūpėjo nustatyti, kokią realią socialinę bazę ir visuomenės paramą turi socialistai (bolševikai).

Lietuvos bolševikai (V. Kapsukas, Z. Angarietis), remdamiesi K. Marksu, teigė, kad pagrindinė visuomenės jėga, kuria galima remtis, esąs darbininkų luomas. O koks yra tas darbininkų luomas Lietuvoje? Pasak A. Kaupo, darbininkija silpna. Kauno gubernijoje gyvena 1,5 mln. gyventojų. Iš jų tik 8 tūkst. darbininkų, o ir tie patys daugiausia kitataučiai – lenkai ir rusai. Jie neatspindi visos visuomenės interesų, nes sudaro mažumą, o jų vardu skelbiami idealai dar nėra visos tautos idealai. Be to, juos skelbia „nebaigę mokslo studentai, gerai neišmanantys darbininkų reikalų, gimnazistai ir jauni ūkininkai, o ne patys darbininkai“ (27). Darbininkija tuo metu dar menkai suvokė savo luomo interesus, greičiau juos Lietuvos socialdemokratai (bolševikai) įtraukė į revoliuciją kaip priemonę savo tikslams pasiekti. Kaip bolševikams pavyko tai padaryti, A. Kaupas aiškino remdamasis JAV sociologo A. Ross teorija, išdėstyta knygoje „Visuomenės psichologija“. Pasak A. Ross, daugelis dalyvauja visuomeniniuose judėjimuose ne sąmoningai, o pasidavę minios instinktui. Miniai neva daro įtakos pavieniai demagogai, dėl to minios sąjūdžiai yra visuomenei pragaištingi, kaip ir kiekviena epidemija. Minia, sako A. Kaupas, „pradeda jausti vienaip ne dėl to, kad gerai suprastų, ką jaučia, bet dėl to, kad yra užsikrėtę viens nuo kito“. Minia neprotauja. Ji klauso „tikrai tų, kurie šneka jiems į širdį, o ne į protą“ (28). Tokie šnekėtojai miniai „į širdį“ ir buvę bolševikai. Tačiau toji minia nebuvo stipri ir įtakinga jėga.

Darbininkai, sudarę Lietuvos gyventojų mažumą, vaidino menką vaidmenį šalies visuomenės gyvenime. Lietuva tuo metu buvo iš esmės valstiečių tauta

– pramonė menkai išplėtotą, ji buvo daugiausia kitataučių savininkų rankose. Todėl proletariato idealai, kuriuos darbininkų vardu skelbė bolševikai, nebuvo visos lietuvių tautos idealai, kaip kad tikėjosi V. Kapsukas. Visos tautos idealas tuo metu buvo Lietuvos nepriklausomybės siekis. O bolševikų strateginis tikslas – privačios nuosavybės panaikinimas pasauliniu mastu. Todėl Lietuvos nepriklausomybės jie nelaikė svarbiu dalyku, nes iš esmės vadovavosi tik klasiniu požiūriu, proletariato pasaulinio išvadavimo idėja. Pasaulinės revoliucijos idėją skelbė ir V. Kapsukas. Jam atrodė, kad, visiems Lietuvos gyventojams tapus proletarais ir išnykus klasių skirtumams, išnyks ir skirtumas tarp lietuvio, žydo, lenko, ruso, t.y. tautos ištirps pasauliniame internacionale. Neigdamas tautinio savitumo svarbą jis ragino lietuvių darbininkus vadintis ne lietuviais, o tiesiog proletarais, kad galėtų greičiau įsijungti į pasaulinio proletariato gretas.

Suprantama, kad tokią poziciją griežtai kritikavo lietuvių katalikų veikėjai, kovoję dėl Lietuvos nepriklausomybės. A. Kaupas savo ruožtu nurodė, kad V. Kapsukas, prisiskaitęs K. Markso raštų, akiai kartoja jų teiginius. Lietuvos reikalus vertina per dogmų prizmę (29), nors šios dogmos prieštarauja tikrovei. Tiesa, tautos bunda, bet jos nenori išnykti internacionale. Atvirksčiai, ir mažiausia tautelė ieško lygių teisių su kitomis (30). Tik to nenori suprasti bolševikai, nes jiems rūpi ne tauta, o tik „vienatinai socializmas“.

Taigi socializmas Lietuvai nepriimtinas ne tik kaip prieštaraujantis žmogaus prigimčiai, pajungiantis jį valstybei, priešingas pagrindiniam lietuvių tautos nepriklausomybės, savarankiškos valstybės atkūrimo siekiui, bet ir keliantis grėsmę tautos tapatumo išsaugojimui. Tautinio tapatumo išsaugojimo problema A. Kaupui ypač rūpėjo.

Tapatumo išsaugojimas – tautos ir individo išlikimo pagrindas, jo autentiškumo garantas. Praradus tapatumą nyksta ir individas, ir tauta. Tautos išlikimą A. Kaupas suprato kaip procesą, kuriame ryškūs du veiksniai: pirma, gebėjimas išsiugdyti atsparumą svetimoms neigiamoms įtakoms, abejotinoms vertybėms bei vienadieniems idealams ir, antra, gebėjimas akumuliuoti naujas idėjas, kritiškai jas įvertinti ir panaudoti savo tikslams – tautos dvasinės ir materialinės gerovės labui.

Tik tauta, kuri ugdo šiuos gebėjimus, gali drąsiai žvelgti į ateitį – išlikti ir teigti save pasauliui. Geriausias sąlygas teigti save pasauliui gali sukurti nepriklausoma valstybė. Todėl kovą dėl nepriklausomybės A. Kaupas laikė svarbiausiu tautos uždaviniu. Jis jautė, kad ši kova būsianti ilga ir nelengva. 1907 m. „Patrimpo laiškuose“ jis rašė: „Aš neabejoju, kad, atsiradus Maskolijoje pilnai liuosybei, rusai norės ir toliau būti viešpatujančia tauta, o mažesnėms tautoms

vis tiek reikės kovoti už savo būvį ir už savo teises po senovei. Kiekviena tauta norės valdyti savo krašte savaip, bet rusai tvirtins, kad paskirstymas Maskolijos į autonomiškas respublikas susilpnins viešpatiją, ir priešinsis tokiam sutvarkymui (31). (Šios įžvalgos pasirodė pranašiškos.)

A. Kaupas neabejojo, kad tikslas, kurio siekia lietuviai, – atkurti tautinę valstybę – yra realus, bet tam būtina tautos vienybė. Bet kuris susiskaldymas – ideologinis ar klasinis – būsiąs naudingas tik Lietuvos priešams. Kartu jis pripažino, kad Lietuva, siekdama nepriklausomybės ir visuotinės gerovės, turinti „eiti nuosavais keliais“, pernelyg nesižavėti radikaliomis idėjomis, kurios „tik-tai pragaištį neša kraštui“. Tokiomis idėjomis jis laikė liberalizmą, socializmą ir nihilizmą. Kilniam žygiui žmones gali dvasiškai burti tik religija, tikėjimas. Todėl, pasak A. Kaupo, „lietuviai laimės privalo ieškoti ant krikščioniško pamato“.

A. Kaupo manymu, lietuviai pirmiausia turėtų geriau pažinti savo kraštą, jo žmonių charakterį ir savitumus, suvokti vietą, kurią nori užimti tarp civilizuo- tųjų ir kraštų. Žinoma, tautai teks priimti ir naujas vertybes, ir gyvenimo formas. Ne visada jos atitiks tautos mąstyseną ir tradicijas. Todėl reikia būti pasirengusiems jas kritiškai įvertinti ir gerai suvokti, kokią kainą už tai teks sumokėti. Toji kaina, kurią teks sumokėti už norą būti šalia ir kartu su kitomis šalimis, neturinti būti per didelė, nepakeliama našta, kelianti didelę grėsmę tautos tapatumo, jos savarankiškumo, istorinių, kultūrinių vertybių bei tradicijų išsaugojimui.

Kita vertus, tautinio tapatumo praradimas, pasak A. Kaupo, atsiskyrimas nuo tautos (tiek priverstinis, tiek nepriverstinis) pavojingas ir pačiam individui. Pirmiausia jam sunkiau išlaikyti tapatumą, atsispirti nutautėjimo pavojams. Be to, jis kenčia ne tik vienatvę, bet mažta ir jo galimybės visapusiškai tarnauti savo tautai, iš kurios yra kilęs. Todėl A. Kaupas laikėsi požiūrio, kad lietuvis turi ieškoti ir rasti savo vietą Lietuvoje, o ne emigracijoje. Turi daugiau rodyti iniciatyvos, stengtis įsitvirtinti šalies ekonomikoje, palaikyti savus prekybininkus ir pramonininkus. Lietuvos ateitis kuriama čia. O tam būtinos bendros visų socialinių grupių ir politinių partijų pastangos. Suprantama, reikės ir kompromisų. A. Kaupas vylėsi, kad vardan Lietuvos ir socialdemokratai turėsia eiti išvien, išsižadėti principų, skal-dančių tautą į partijas. Turėsia nusileisti ir dvarininkai, „luomines privilegijas teks palaidoti kaip atgyvenusias savo amžių“, socialistai (bolševikai. V.P.) „turės išsižadėti klasių kovos, o ponai – daugelio nereikalingos žemės“ (32). Taigi tik abipusės nuolaidos ir susiklausymas galėsia garantuoti sėkmę kovoje dėl teisės patiems rūpintis savo šalies reikalais. Gebėjimas tai padaryti geriausiai rodytų tautos brandą, jos krikščioniškas vertybes, apsisprendimą ir pasirengimą ne tik išlikti autentiška jėga tarp kitų tautų, bet ir teigti save pasauliui.

Išvados

1. A. Kaupas bene pirmasis iš lietuvių katalikų intelektualų, aiškindamas socialinius reiškinius, rėmėsi ne tik popiežių socialinėmis enciklikomis, bet ir žymių to meto psichologinės pakraipos amerikiečių sociologų A. Ross ir F. Giddings, J. Dilly ir L. Ward darbais, kuriuose grindžiamos socialinio solidarizmo nuostatos, nukreiptos prieš socialinį radikalizmo ir socializmo idėjas.

2. Marksistinei revoliucinei (šuo linei), per neišvengiamą klasių kovą vykstančios visuomenės raidos koncepcijai A. Kaupas priešpriešino evoliucinę visuomenės raidos sampratą. Visuomenė esanti ne mechaninė individų visuma, bet organinė visuma. Visuomenės pažangos variklis – ne „masė“ ar klasė, bet sąmoningai siekias ekonominės nepriklausomybės savarankiškas ir atsakingas individas. Būtent tokio individo ugdymas esąs Bažnyčios pagrindinis socialinis tikslas.

3. Laikydamas visuomenę organine individų visuma, o ne beveide „masė“, su kuria galima eksperimentuoti, jis neigė socialistų propaguojamą idėją, kad galima sukurti tobulą socialistinę visuomenę pagal iš anksto parengtą vienintelį teisingą projektą ir nevengiant prievartos.

Parodydamas, kad prievartinis visuomenės sukūrimo būdas, neigiantis žmogaus prigimties ir visuomenės funkcionavimo dėsnius, neperspektyvus, jis teoriškai sukonstravo ir dekonstravo socializmo ūkio modelį, atskleidė pagrindinius jo principus. Šitaip jis atskleidė jo funkcionavimo neefektyvumą, kuris būsiąs klaidingas žmogaus prigimties, jo veiklos motyvų rezultatas. A. Kaupo teigimu, socializmas Lietuvai nepriimtinas ne tik kaip prieštaraujantis žmogaus prigimčiai, pajungiantis jį valstybei, priešingas pagrindiniam lietuvių tautos nepriklausomybės, savarankiškos valstybės atkūrimo siekiui, bet ir keliantis grėsmę tautos tapatumo ir saviteigos išsaugojimui.

4. A. Kaupas neabejojo, kad tikslas, kurio siekia lietuviai, – atkurti nepriklausomą tautinę valstybę yra realus, tačiau tam būtina saugoti ir stiprinti tautinį tapatumą ir vienybę. Sėkmę kovojant dėl teisės patiems rūpintis savo šalies reikalais galinčios laiduoti tik bendros visų socialinių grupių ir politinių partijų pastangos, taip pat abipusės nuolaidos ir susiklausymas.

5. Žvelgiant iš laiko perspektyvos A. Kaupo skelbtos idėjos ir nuostatos skamba aktualiai ir šiandien. Juolab kad dabar vykstantys ekonominiai, socialiniai procesai labai panašūs. Spartus visuomenės kapitalizacijos procesas, sąlygojantis didelius pokyčius visuomenės struktūroje, naujų socialinių grupių, turinčių savus interesus ir jų reiškinio būdus, iškilimas didina galimybes atsirasti įvai-

rioms įtampoms tarp individo ir visuomenės ir sudaro prielaidas plėstis socialiniam nestabilumui. Viena vertus, ir visuomenės demokratėjimas, atvirėjimas Vakarų Europai ir pasauliui neišvengiamai provokuoja rasti naujoms vertybėms ir gyvenimo formoms, nevienodai veikiančioms tautos mąstysenos transformavimą ir lemiančioms ilgalaikius padarinius tautos ateičiai. Kita vertus, šie pokyčiai – naujas iššūkis dabarties Lietuvai, mūsų visuomenei ir Katalikų Bažnyčiai. Jis reikalauja naujų drąsių įžvalgų ir konkrečių veiksmų: ne tik atvirai ir kritiškai įvertinti besiformuojančius naujus socialinio bei ekonominio gyvenimo reiškinius ir puoselėjamas vertybes (neretai abejotinas, vienadienes), bet ir apmąstyti jų adaptacijos galimybes bei ribas dinamiškoje socialinėje kultūrinėje erdvėje, atskleisti jų poveikį ir vietą tautos išlikimo prioritetų kontekste ir aktyvia laikysena padėti išsaugoti tautos tapatumą, jos istorines bei kultūrinės vertybes.

6. Kita vertus, atsiveriant pasauliui, įsitraukiant į Europos ekonomines bei politines struktūras, kyla svarbi krikščionio moralinė priedermė – padėti visuomenei įveikti dešimtmečiais vykdytą vertybių nuvertinimo žmonių sąmonėje ir jų deformavimo procesą. Tai ypač svarbu šiandien, nes, norint kurti pilietinę visuomenę ir sėkmingai žengti civilizuotos rinkos kūrimo keliu, būtina likviduoti kultūrinį moralinį nuopuolį, gražinti vertybėms jų tikrąją prasmę. Juolab kad rinkos kūrimas susijęs ir su morale, etika: ekonominiame procese dalyvauja visas žmogus – ne tik su ekonominėmis žiniomis, įgūdžiais (tai, be abejo, labai svarbu), bet ir su savo etinėmis vertybėmis, visu etnokultūriniu paveldu. Kaip niekada mūsų ekonomikai (verslui) ir jos plėtotei trūksta krikščioniškos antropologinės vizijos; ji padėtų aiškiau suvokti ir įvertinti individo ir visuomenės ekonominio bei kultūrinio veikimo vertybines orientacijas bei galimybes išsaugoti socialinę santarvę. Tik šitaip galima teigti save pasauliui ir tikėtis būti išgirstiems ir priimtiems.

A. Kaupas stengėsi tą viziją ne tik įžvelgti, nusakyti, bet ir apginti. Taigi jo skelbtos idėjos bei nuostatos neprarado savo aktualumo. Tik šiandien jos įgyja naujų prasminių akcentų ir spalvų.

„Logos“, 2005 m., spalio-gruodis

Literatūra ir nuorodos

1. J. Basanavičius. Dr. Jono Basanavičiaus laišakai JAV lietuvių veikėjui kun. Antanui Kaupui/ [su Juozo Skiriaus prieraišu] . Faks . Bibliogr.: 4 pavad. // Istorija.. 2001, T. 49/50, p. 83.87.
2. A. Buškevičienė. Vienas didžiausių Lietuvos vyrų: kun. A. Kaupo 85-osioms mirties metinėms // XXI amžius. . 1998, spal. 23, p. 9.
3. Iš Lietuvos Filosofijos, sociologijos ir teisės enciklopedijos: Antanas Kaupas . Port. // Lietuvos mokslas. – 1997, T. 5, kn. 15, p. 28-29, 39-41, 54, 68, 96, 120, 142-167, 178-181.
4. J. Stakauskas. Lietuviškos minties apsisireiškimas Žemaičių vyskupijoje // Tiesos kelias. 1939, Nr. 5, p. 825.
5. J. Senkus. Kun. Antanas Kaupas // Vairas. 1934. T. 10, p. 104.
6. Vaižgantas. Raštai. – Kaunas, 1929, t. 14, p. 137-138.
7. A. Kaupo laišakai J. Basanavičiui. 1913 m. liepos 23-rugpjūčio 30 d. // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas. F.1611.
8. A. Dambrauskas. Kun. Antanas Kaupas // Draugija. 1913, Nr. 84, p. 380.
9. A. Kaupo laiškas „Vilniaus žinių“ redakcijai.
10. A. Kaupas (Patrimpas). Evoliucija, ne revoliucija. – Kaunas, 1908, p. 7.
11. A. Kaupas (Patrimpas). Sociologija: vardas, istorija, tikslas ir vieta tarp kitų mokslų // Draugija. 1908, Nr. 17, p. 16.
12. Ten pat, p. 50.
13. Ten pat, p. 26.
14. Ten pat, p. 26.
15. Ten pat, p. 79.
16. A. Kaupas (Patrimpas). Visuomenės psichologija // Draugija. 1911, Nr. 60, p. 352.
17. A. Kaupas. Socializmo silpnos pusės. Shenandoah, 1903, p. 40.
18. A. Kaupas. Socializmo silpnos pusės. Shenandoah, 1903, p. 40 (3).
19. A. Kaupas (Patrimpas). Evoliucija, ne revoliucija, p. 5 (4).
20. Ten pat, p. 26. (1).
21. A. Kaupas (Patrimpas). Visuomenės psichologija // Draugija. 1911, Nr. 60, p. 352. (2).
22. A. Kaupas. Socializmo silpnos pusės. Shenandoah, 1903, p. 40.
23. Ten pat, p. 79.
24. A. Kaupas. Socializmo silpnos pusės, p. 15.
25. Ten pat, p. 54.
26. A. Kaupas (Patrimpas). Sociologija: vardas, istorija, tikslas ir vieta tarp kitų mokslų, p. 16.
27. A. Kaupas. Socializmo silpnos pusės, p. 15.
28. Ten pat, p. 54.
29. Ten pat, p. 53.54.
30. A. Kaupas (K.A.K.). Patrimpo laišakai. Shenandoah, 1907, p. 55.
31. Ten pat, p. 143.144.
32. Ten pat, p. 47.50.